

Савчин М. В.

*доктор психологічних наук, професор
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

Василенко Л. П.

*кандидат психологічних наук, доцент
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У ПРАКТИЦІ ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS IN THE PRACTICE OF TEACHING PSYCHOLOGICAL DISCIPLINES

Констатується, що психологічна підготовка в педагогічних навчальних закладах вимагає переосмислення, докорінного оновлення мети, змісту психологічної освіти через посилення її практичної спрямованості. Зазначається, що нагальною є потреба в з'ясуванні умов, механізмів та вдосконаленні методів викладання психології з метою формування професійної компетентності в майбутніх педагогів. Виділено компетенції, розвиток яких можна забезпечити під час викладання психологічних дисциплін: діагностичну, соціально-психологічну, соціально-перцептивну, особистісну, аутопсихологічну, забезпечення професійного розвитку, саморегулятивну, забезпечення навчання (само- і взаємонавчання), виховання (само- і взаємовиховання), розвитку (само- і взаєморозвитку) школярів, комунікативну, а також складники та механізми їх становлення. Зазначається, що формування професійної компетентності в майбутніх педагогів у процесі вивчення психології є важливим етапом у загальній системі її розвитку під час навчання у виші. Його специфіка визначається виникненням у студентів особливої професійної позиції, яка містить особистісний (мотиваційна спрямованість на учня), діяльнісний (система навчально-професійних дій) і рефлексивно-оцінний складники. Виділено умови формування професійної компетентності в майбутніх педагогів засобами психологічних дисциплін, як-от орієнтація на суб'єктність студента та особистісну спрямованість, створення креативного середовища, спонукання до рефлексивної діяльності, проблематизація освітнього процесу, забезпечення становлення професійної ідентичності та професійної мотивації. Зазначається, що важливим показником професійної компетентності майбутнього педагога є його здатність самостійно виконувати завдання, які визначаються умовами реальної педагогічної діяльності.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетенція, професійна компетентність, суб'єктність, професійна ідентичність, професійна мотивація.

It is stated that psychological training in pedagogical educational institutions requires rethinking, a radical renewal of the goal, the content of psychological education by strengthening its practical orientation. The need to clarify the conditions, mechanisms and improve the methods of teaching psychology in order to form professional competence in future teachers is noted. The competencies that can be developed in the teaching of psychological disciplines are identified: diagnostic, socio-psychological, socio-perceptual, personal, autopsychological, ensuring professional development, self-regulatory, learning (self-learning and mutual learning), upbringing (self-upbringing and mutual upbringing), development (self-development and mutual development) of students, communicative, as well as components and mechanisms of their formation. It is noted that the formation of professional competence in future teachers in the study of psychology is an important stage in the general development system during training at a university. Its specificity is determined by the emergence of a special professional position in students, which includes personal (motivational focus on the student), activity (system of educational and professional actions) and reflective and evaluative components. The conditions for the formation of professional competence in future teachers by means of psychological disciplines are defined: focus on the subjectivity of the student and personal orientation, the creation of a creative environment, inducement to reflexive activity, problematization of the educational process, ensuring the formation of professional identity and motivation. It is noted that an important indicator of the professional competence of a future teacher is his ability to independently solve problems that are determined by the conditions of real pedagogical activity.

Key words: competence approach, competence, professional competence, subjectivity, professional identity, professional motivation.

Актуальність проблеми дослідження. Вимоги, які висувають до якості вищої педагогічної освіти в умовах радикальних соціально-економічних змін, труднощі в організації освіти школярів призводять до змін у соціальних очікуваннях стосовно результативності підготовки педагогів до професійної компетентності як здатності бути конкурентоспроможними, мобільними, навчатись та розвиватись протягом усього життя, кваліфіковано і творчо виконувати професійні завдання. Ці

перетворення стосуються системи фахової педагогічної підготовки, яка має забезпечити суспільство освіченими, висококваліфікованими, компетентними та високорозвиненими фахівцями, здатними реалізувати в практичній педагогічній діяльності сучасні вимоги. Центром уваги наразі є не лише завдання навчальної діяльності, а й сама особистість із її професійними компетентностями. Психологічні дисципліни, які є необхідним компонентом системи вищої педагогічної освіти, покликані

забезпечити формування компетентнісного фахівця з розвиненим особистісним, інтелектуальним, професійно-творчим, моральним і духовним потенціалами, здатного до постійного самовдосконалення та саморозвитку.

Проблема реалізації компетентнісного підходу в освіті та професійної компетентності фахівця-практика розглядається в дослідженнях І. Беха, С. Вербицької, Е. Зеєра, В. Киричука, А. Маркової, Н. Ничкало, Ю. Фролова, В. Шадрікова та ін. Їхні праці збагатили уявлення про процес становлення професійної компетентності та окремих її складників. Ученими-дослідниками розглянуто проблему розвитку професійної свідомості, професійної ідентичності педагога (М. Савчин, О. Корабліна, В. Фокін, С. Сисоєва та ін.), низку робіт присвячено професійній педагогічній діяльності та особистості педагога, його професійним компетентностям (С. Демченко, Л. Долинська, Л. Мітіна, В. Семиченко, В. Федорчук та ін.).

Орієнтація освіти на кінцеві результати, тобто на опанування компетенцій, передбачає зміни в методах викладання. Практика показує, що психологічна підготовка в педагогічних навчальних закладах вимагає переосмислення, докорінного оновлення мети, завдань і змісту психологічної освіти через посилення практичної значущості психологічних дисциплін; є необхідність у розробці психологічних та соціально-психологічних механізмів формування професійних компетентностей майбутніх учителів та вдосконалення методів викладання психології. Загалом, увага має бути зосереджена на посиленні прикладного аспекту. Так, для сучасного вчителя недостатнім є володіння лише теоретичними знаннями про психологію дитини та вмінням діагностувати певні особливості її психічного розвитку. Знання є лише передумовою професійного підходу до розв'язання проблем школяра. Більш важливою є здатність майбутнього педагога застосовувати знання, безпосередньо психологічно підтримувати своїх вихованців, впливати на їх психічний та особистісний розвиток, розвивати й коригувати окремі сторони особистості, вміти дозувати міру педагогічного впливу.

Попри різноманіття концептуальних ідей дослідників щодо професійної педагогічної компетентності та її складників, у науці недостатньо вивчені та не описані конкретні умови, способи, механізми формування та характеристики цього процесу на етапі підготовки у вищому навчальному закладі під час викладання психологічних дисциплін.

Постановка завдання. Мета статті – виокремити професійні компетенції, розвиток яких можна забезпечити під час викладання психології; описати етапи, механізми, умови і чинники їх формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. За умов компетентнісного підходу самі компетентності та їх цілеспрямоване формування розглядаються як кінцевий результат освіти, відбувається перенесення акцентів зі знань суб'єктів освіти на вміння їх гнучко використовувати для розв'язання практичних

завдань, має місце орієнтація професійної підготовки на подальше працевлаштування [1; 2; 5]. Компетентнісний підхід вимагає розробки системи різномірних компетенцій майбутніх педагогів як результатів освіти. Реалізація окресленого підходу здійснюється завдяки: аналізу загальних компетенцій, які визначаються як значущі серед роботодавців та випускників; виділенню предметно-специфічних та загальних компетенцій; виявленню найзначущіших загальних та фахових (специфічних для педагогічної освіти) компетенцій; інтегруванню специфічних компетенцій з освітньо-кваліфікаційною характеристикою діяльності педагогів (зокрема, державним професійним стандартом); формулюванню окремих складників компетенцій майбутніх педагогів як кінцевого результату [6].

Теоретичне вивчення та аналіз педагогічної практики, емпіричне вивчення індивідуальних стилів діяльності педагогів-практиків дозволили виділити власне психологічні компетенції, які можливо та необхідно розвивати в майбутнього педагога під час викладання психологічних дисциплін, зокрема:

I. Діагностичну (здатність діагностувати та оцінювати психічний, особистісний, моральний, духовний розвиток школярів; виявляти особливості самооцінки; оцінювати та діагностувати індивідуальні, вікові особливості, нахили та здібності школярів, виявляти умови та резерви їх розвитку та ін.).

II. Особистісну (усвідомлення педагогом власного «Я», наявних професійних можливостей, особистісного та професійного досвіду, подолання обмеженостей; здатність до особистісної та професійної рефлексії; побудова адекватних професійних планів; застосування психологічних знань із метою оптимізації власного життя, вибору особистісних життєвих та професійних цілей, для розуміння інших людей, побудови та підтримання особистісних стосунків; удосконалення та оптимізація особистісної та професійної ідентичності; готовність вести здоровий спосіб життя; знання і дотримання основних технологій збереження та зміцнення психічного, психологічного, соціального, морального та духовного здоров'я; здатність вірити в учнів, любити їх, співчувати та співпереживати; готовність та спроможність жити за адекватними моральними нормами ін.).

III. Комунікативну (володіння прийомами професійного педагогічного спілкування, готовність до їх застосування на практиці; уміння адекватно застосовувати вербальні та невербальні засоби комунікації, активно слухати учня; уміння організовувати та підтримувати освітній діалог, впливати на спілкування школярів у соціальних мережах та ін.).

IV. Соціально-психологічну (встановлювати стосунки з учнями, успішно взаємодіяти з ними; розуміти, пояснювати та впливати на стосунки школярів у класі; забезпечувати прогресивний розвиток учнівського класу; продуктивно розв'язувати конфлікти між учнями; здатність впливати на учня; вміння виробляти оптимальний стиль життя та вибудовувати особистісний та професійний авторитет, забезпечувати кар'єрне зростання та ін.)

V. Соціально-перцептивну (розуміння учнів; педагогічна спостережливість і принциповість; здатність співчувати та співпереживати, виявляти емпатію; уміння особистісно підтримати своїх вихованців; уміння керувати емоціями, насамперед своїми; здатність пояснити емоції і мотиви школярів та інших учасників освітнього процесу; рефлексивні вміння та ін.).

VI. Аутопсихологічну, саморегулятивну (реалізація потреби в самопізнанні; адекватна самооцінка; самоконтроль; володіння способами саморегуляції, здатність до самоактуалізації, самореалізації, самовираження та самоствердження; усвідомлення власних цінностей і поведінки; самостійність, здатність робити особистісний та професійний вибір, здійснювати вчинок; здатність керувати своєю працездатністю; реалізація життєвих планів; уміння попереджати професійні деформації; володіння позитивною мотивацією досягнення; педагогічний оптимізм та ін.).

VII. Забезпечення професійного вдосконалення і розвитку (здатність прогнозувати, планувати, реалізувати, контролювати (оцінювати) та коригувати здійснення власної навчальної та професійної діяльності; готовність зауважувати та конструктивно розв'язувати проблеми, труднощі, завдання та шукати способи їх вирішення; здатність займатися професійною та особистісною творчістю; оволодіння здоровим стилем професійної діяльності; готовність до професійного та особистісного саморозвитку; вміння складати програму особистісно-професійного розвитку та визначати шляхи її реалізації та ін.).

VIII. Забезпечувати навчання (само- та взаємонавчання) школярів (забезпечувати мотивацію навчання учнів; здійснювати навчальний вплив; здатність виявляти та коригувати навчальні цілі та смисли навчальної діяльності школярів та ін.).

IX. Забезпечувати виховання (само- та взаємовиховання) школярів (виховання характеру, волі; здатність застосувати ефективні виховні впливи на школярів та ін.).

X. Забезпечувати розвиток (само- та взаєморозвиток) школярів (психологічний, інтелектуальний, емоційний, особистісний (моральний, духовний); підтримувати та зміцнювати психічне, психологічне, соціальне та моральне здоров'я школярів; здатність моделювати та забезпечувати розвиток класу в напрямку навчальної спільноти та особистісний).

Важливою обставиною, яка визначає розвиток психологічних компетентностей у майбутніх педагогів, є створення в процесі вивчення психологічних дисциплін оптимальних психолого-педагогічних умов:

- орієнтація на суб'єктність особистості (що передбачає необхідність навчити майбутнього вчителя планувати, організувати та забезпечувати професійну діяльність);

- продуктивне педагогічне спілкування (створювати умови для відстоювання студентами власної позиції, поглядів, цілей, рефлексії власних дій);

- створення креативного середовища (тобто середовища для максимального творчого розвитку особистості майбутнього педагога);

- спонукання до рефлексії власної освітньої діяльності;

- проблематизація та діалогізація освітнього процесу. Важливість цієї умови полягає в тому, що особистість виявляється в діалозі, тому діалогічність суб'єктів освітнього процесу визначає якість і продуктивність формування психологічних компетенцій;

- забезпечення професійної мотивації [1; 3; 4; 7].

Вибір зазначених умов та чинників зумовлений тим, що їх практична та особистісна реалізація сприятиме розкриттю творчого потенціалу особистості студента, розвитку суб'єктної позиції, формуванню професійної ідентичності та здорового індивідуального стилю професійної діяльності.

Аналіз психологічних досліджень дозволив виділити алгоритм формування професійної компетентності під час викладання психологічних дисциплін: розвиток самосвідомості – розвиток особистісної і професійної ідентичності – вибір моделі професійного розвитку – розвиток інтегральних характеристик конкурентоздатної особистості – розвиток здорового стилю професійної діяльності – розвиток професійної компетентності.

Нами виокремлено складники і механізми формування професійної компетентності майбутнього вчителя в процесі викладання психологічних дисциплін. Зокрема, це *інформаційний складник*, метою якого є формування у майбутніх педагогів системи психологічних знань. Він містить два види навчально-пізнавальної діяльності – орієнтувальний та аналітичний. Орієнтувальна діяльність необхідна для опанування теоретичних знань. Завдяки аналітичній діяльності встановлюються системні відношення між елементами отриманих знань, а її метою є розуміння студентами змісту психологічних знань і їх значення для власного розвитку та опанування педагогічної діяльності. Ці завдання мають бути реалізовані в межах лекційних занять. Під час планування та проведення лекцій варто використовувати інноваційні форми з елементами інтерактивних технологій (проблемна лекція, лекція-аналіз конкретної ситуації та ін.). Використовуючи лекцію-аналіз конкретної ситуації для налагодження дискусійної діалогічної взаємодії, потрібно обирати матеріал, необхідний для професійної діяльності та зрозумілий для студентів.

Основна мета *актуалізувального складника* формування психологічної компетентності майбутнього вчителя в процесі викладання психологічних дисциплін – набуття студентом індивідуально-психологічного досвіду на основі формування спеціальних психологічних умінь і навичок, спрямованих на оптимізацію власного життя та оволодіння майбутньою педагогічною діяльністю. Ця мета має бути реалізована на практичних заняттях, де викладач приділяє увагу розвитку професійно важливих якостей особистості вчителя. Така робота може бути здійснена завдяки застосуванню активних форм

роботи зі студентами, в яких моделюються як предметний, так й інструментальний зміст професійної діяльності. Однією з таких форм роботи є обговорення різноманітних проблемних педагогічних ситуацій та завдань, під час розгляду яких аналізуються як нормативно схвалювані способи діяльності вчителя, так і суперечності між об'єктивною реальністю і суб'єктивною можливістю виконання завдань і досягнення цілей. Під час виконання таких завдань відбувається актуалізація процесів самосвідомості майбутнього педагога, самовираження, формується власне оцінне судження, виробляється індивідуальний стиль педагогічної діяльності. Важливо, щоб практичні заняття передбачали залучення майбутніх педагогів до колективного розв'язання професійно спрямованих завдань. Розширення рамок, меж і ракурсів аналізу має бути необхідною психологічною основою формування оцінки власних дій у педагогічних ситуаціях. Можна застосовувати окремі тренінгові вправи, які дають можливість свідомо переглянути сформовані стереотипи в педагогічній діяльності і розв'язувати можливі професійні проблеми. Важливим є наближення навчання до змісту педагогічної діяльності.

Доцільним є застосування проблемного вивчення курсів психологічних дисциплін, що передбачає наявність проблемних професійно спрямованих запитань, проблемних завдань та алгоритмів їх розв'язання, які можна застосовувати на практичних заняттях у формі рольової гри. Запитання певним чином спрямовують мислення студентів, що допомагає їм усвідомити мотиви суб'єктів ситуації, тобто власне психологічний зміст ситуації, який зумовлює конфліктність, наприклад: 1) змодельовати ситуацію з позиції учня (почуття, мотиви, цілі) чи описати ту ж ситуацію з позиції вчителя; 2) запропонувати можливі варіанти вирішення ситуації та їх психологічні і педагогічні наслідки, обґрунтувати обраний варіант. Такі завдання мають розвивальне значення, оскільки певним чином фіксують увагу студентів на різних аспектах проблемної педагогічної ситуації, позиціях її суб'єктів, спрямовують процеси мислення, передбачають аналіз з об'єктивної позиції, а також із позиції суб'єкта педагогічної діяльності. Студент, здійснивши рефлексивний аналіз, врешті-решт повинен внести цю ситуацію у власний професійний досвід, самовизначитися у варіантах її вирішення, стати суб'єктом педагогічної дії. Як наслідок, він рефлексивно ідентифікує себе з майбутньою професією, що є важливим кроком на шляху професійного становлення та саморозвитку. Аналіз, обговорення, знаходження оптимальних способів розв'язання дає можливість вирішувати конкретні психологічні труднощі студентів – майбутніх педагогів, допомагає запобігти виникненню і розвитку в них психологічних та особистісних деструкцій, сприяє збереженню психологічного, соціального, морального та духовного здоров'я, саморозвитку, побудові успішної професійної і життєвої кар'єри.

Важливо, щоб кожне навчальне заняття містило теоретичний, практичний і рефлексивний рівні. Це

сприяє природному синтезу психологічних знань та вмінь, засвоєнню системи дій, які забезпечують психологічну основу процесу опанування професії, коли відбувається перехід потенційних можливостей майбутніх педагогів в актуальні здібності. Таких результатів можна досягти за допомогою осмисленості сприйняття і засвоєння студентами професійних знань, формування в них здатності самостійно, нестандартно, творчо застосовувати засвоєні психологічні знання під час виконання прикладних завдань.

Моделювальний складник формування професійної компетентності майбутнього вчителя в процесі викладання психологічних дисциплін передбачає самостійні пошуки і моделювання способів розв'язання педагогічної проблеми на основі особистісної психологічної компетенції. Ця форма роботи застосовується під час виконання індивідуальних завдань, які передбачають продумування конкретних дій і завдань педагогічної діяльності. Індивідуальні завдання суб'єктно адресовані, а отже, наповнюють психологічні знання особистісним смислом, спонукають до аналізу та самоаналізу, розвитку внутрішньої мотивації та здатності до самоконтролю. Ці особливості є важливими умовами становлення творчої самостійної особистості майбутнього педагога як справжнього професіонала.

Таким чином, результатом навчальної діяльності стають не тільки психологічні знання, а й сама особистість студента, його досвід, інтелект, професійні та особистісні якості, які вдосконалюються завдяки одержаним знанням, набутим умінням і навичкам. Виконання таких завдань дає змогу студентам краще усвідомити власні особливості, оцінити рівень своїх знань та уміння їх гнучко застосовувати в різних педагогічних та життєвих ситуаціях, підвищити й удосконалити їх, окреслити подальшу програму професійного самовдосконалення та саморозвитку. Окрім цього, моделювальний складник спрямований на застосування певних способів дій у реальній педагогічній діяльності. Цей етап роботи може знайти своє відображення в педагогічній практиці студентів.

Висновки. Формування професійної компетентності в майбутніх педагогів у процесі вивчення психологічних дисциплін є важливим завданням у загальній системі її розвитку під час навчання у виші. Його специфіка визначається виникненням у студентів особливої професійної позиції, яка містить особистісний (мотиваційна спрямованість на учня), діяльнісний (система навчально-професійних дій) і рефлексивно-оцінний складники. Основними умовами та чинниками, які сприяють формуванню професійної компетентності в майбутніх педагогів засобами психологічних дисциплін, є орієнтація на суб'єктність студентів та особистісні вияви, створення креативного середовища, спонукання до рефлексивної діяльності, проблематизація та діалогізація освітнього процесу, забезпечення професійної ідентичності та професійної мотивації. Важливим показником

професійної компетентності майбутнього педагога є його здатність самостійно виконувати завдання, які задаються умовами реальної педагогічної діяльності. Застосування компетентнісного підходу під час викладання психологічних дисциплін

створює підґрунтя для самореалізації, самовираження та самоствердження майбутнього педагога, гарантує активізацію потенціалу особистості, усвідомлення нею власної значущості, формування її як високопрофесійного фахівця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брюханова Н.О. Підходи до розуміння компетентності та компетенції в освіті. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2007. № 4. С. 40–49.
2. Введенський В.Н. Моделювання професійної компетентності педагога. *Педагогіка*. 2003. № 10. С. 51–55.
3. Заблоцька С.І., Заміщак М.І. Реалізація соціально-психологічних механізмів у становленні компетентних педагогів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 32(71) № 1 2021. С. 93–97.
4. Лазаренко Л.А. Психологічна компетентність педагога як чинник професіоналізації. *Сучасні наукові технології*. 2008. № 1. С. 67.
5. Паламар С. Компетентнісний підхід як методологічний орієнтир модернізації сучасної освіти. *Освітологічний дискурс*. № 1–2(20–21). 2018. С. 267–278.
6. Савчин М.В. Компетентнісний аналіз педагогічної діяльності / *Особистісно-професійний розвиток майбутнього педагога* : монографія / за ред. проф. М. Савчина. Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. С. 26–36.
7. Савчин М.В. Педагогічна психологія : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2007. 424 с. (Альма-матер).